

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ

Гараздії Мирослава Богданівна

УДК 070(477.87)«1920/1930»:82-7

**ЗАСОБИ ГУМОРУ І САТИРИ
У ЗАКАРПАТСЬКИХ ВИДАННЯХ 1920 – 1930-х РОКІВ**

Спеціальність 061 – «Журналістика»

Автореферат
наукової роботи на здобуття кваліфікації магістра

Ужгород – 2018

Роботу виконано на кафедрі журналістики філологічного факультету
Ужгородського національного університету

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
Тарасюк Володимир Юрійович,
філологічний факультет
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»,
доцент кафедри журналістики.

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент
Кухта Марія Іванівна,
філологічний факультет
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»,
доцент кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи.

Захист відбудеться ___ січня 2018 року о _____ на засіданні Державної
екзаменаційної комісії філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський
національний університет» за адресою: м. Ужгород, вул. Університетська, 14,
філологічний факультет, аудиторія _____.

Науковий керівник:

В. Ю. Тарасюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Гумор і сатира завжди відігравали вагомий роль у ЗМІ, адже засоби їх вияву дозволяють відтворити комічне, висміювальне, а отже, дають змогу глибше, наочніше пізнати світ, наповнюють виступ у пресі самобутнім характером, потужною енергією. За допомогою таких підходів вдається створити потужний плацдарм для висвітлення важливих поглядів на ті чи інші аспекти суспільної дійсності, донести нові думки, запропонувати ефективні способи вирішення актуальних проблем, відчутніше впливати на аудиторію. Притому кращі взірці публікацій формувалися поступово, із набуттям певного, зокрема й історичного досвіду. Ось чому важливо звертатися до минулого, ґрунтовно вивчати матеріали видань попередніх десятиліть, які не лише відображали дух епохи, а й демонстрували вагомий зрізи-творення якісної журналістики, чим може скористатися й сучасна періодика.

У контексті сказаного значну роль відіграє західноукраїнська преса 1920–1930-их років, яка, зокрема, за складних геополітичних обставин виступала не тільки в ролі хронікера, а й індикатора у визначенні зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу життя народу. Серед ознак західноукраїнської преси відповідного періоду – регіональне спрямування. Зважаючи на це, важливо зазначити й про періодику Закарпаття як вагомий її складник, оскільки в компетенції останньої була боротьба за формування національної свідомості краю. Притому на місцевому рівні виконувала вагомий роль хронікера подій, а також відображала прагнення підкарпатців стати частиною єдиного народу (це, зокрема, пропитували газета «Свобода» та «Пчілка»).

Так, закарпатський край у період 1920 – 1930-их рр. перебував під впливом багатьох держав, політичних напрямків, зазнавав національнокультурного тиску, економічного зубожіння від чужоземного правління. Насувалася й Друга світова війна, яка ставила свої завдання, котрі необхідно було вирішувати за непростих реалій. Воднораз, хоч у вищезазначений період тодішня Підкарпатська Русь переважно знаходилася під юрисдикцією Чехословаччини й становиле краю було трохи кращим ніж, наприклад, у Румунії чи Польщі (скажімо, здійснено аграрну, освітню реформи), однак цього виявилось замало для повноцінного поступу української культури. Та й загалом у 1930их роках українське національне питання значною мірою розв'язували на теренах Закарпаття. Тоді ця територія Чехословаччини, за Мюнхенською угодою 1938 р., перейшла до Німеччини, а за сприяння пражської влади Карпаторуська держава отримала статус автономної, перебуваючи у федерації із Чехією та Словаччиною. Закарпатські міста Ужгород, Мукачєво й Берегове ввійшли до складу Угорщини згідно з рішенням німецько-італійського арбітражу, що відбувся 2 листопада у Відні. У той час столицею Карпатської України став Хуст. У системі освіти та держустанов набрала обертів політика українізації. Значною подією виявилось проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р.; обов'язки національної оборони взяла на себе «Карпатська Січ».

Усе ж боротьба на шляху до незалежності була важкою. На фоні всіх тих

подій було важливо не втратити національного духу, боротися за кращу долю свого народу. Речником відповідних сподівань виступала саме преса, а гумор і сатира на її сторінках ставали дієвими засобами вагомої протидії ідеологічним опонентам, сприяли зняттю соціальної напруги, наочно демонстрували високий рівень полемічної крайової культури, яскраво відзеркалювали колорит народних традицій тощо.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідити гумор та сатиру в україномовній періодиці Закарпаття 1920 – 1930-их рр. на рівні виражальних засобів та відповідних жанрів публіцистики в контексті історичного часу та у зв'язку із сьогоденням.

Аналіз наукових джерел доводить зацікавленість темою розвитку преси Закарпаття в 1920 – 1930-их роках серед науковців. Скажімо, сказане підтверджують праці А. Животка, П. Лісового, І. Добоша, С.Костя, І. Крупського, В. Габора та інших, котрі вивчали періодику з погляду проблематики, мови, ідейного напрямку тощо. Наприклад, І. Добош проаналізував періодичну пресу: тематичний, літературний, історичний аспекти, ідейне спрямування, професійний та технічний рівні. Так само і В. Габор звернув увагу на змістове наповнення багатьох часописів, зокрема «Свободи» і «Пчілка», а також на періодизацію преси Закарпаття. П. Лісовий дослідив журналістику краю другої половини XIX – першої половини XX ст. та з'ясував її зв'язки з іншими українськими землями й Росією. З'явилися також напрацювання про окремих діячів окресленого періоду. Наприклад, В. Тарасюк проаналізував журналістську й публіцистичну творчість А.Волошина, а О. Барчан – Гренджі-Донського.

Джерельна база дослідження – публікації україномовних закарпатських видань на прикладі газети «Свобода» та журналу «Пчілка», які широко й багатофункціонально використовували гумор і сатиру.

Також у розвідці використано дослідження з історії («Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918– 1950рр. XXст.» М. Вереша й Н. Греченюк, «Історія української журналістики (1917 – 1991)» В. Владимірова, «Історія Закарпаття» Д.Данилюка, «Політична історія України» за ред. В.Танцюри), теорії і методики журналістської творчості («Основи журналістики» І.Михайлина; «Теорія і методика журналістської творчості» В.Здоровеги, «Журналістський фах: газетно-журнальне виробництво» (автори – Т. Приступенко, Р.Радчик, М. Василенко та ін.; за ред. В.Різуна), сучасної української мови («Образність художнього тексту через призму лінгвістичного аналізу» Т. Мельник, «Стилістика української мови» (автори – Л. Мацько, О.Сидоренко, О.Мацько; за ред. Л. Мацько), «Стилістика сучасної української мови» О.Пономарева), словникові (Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів (автори – С. Єрмоленко, С. Бибик, О.Тодор; за ред. С. Єрмоленко), «Словник тропів і стилістичних фігур» (автор-укладач В.Святовець), «Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті» (уклад. Ю. Бідзіля, І.Бабушак, В. Жугай та ін.; за заг. ред. Ю. Бідзілі), публіцистичні (Тиводар М. Між двома світовими війнами... – Новини Закарпаття.– 2001.– №№95-96 (2080-2081).– 7 лип. – С. 14;

Алмашій М. Карпатська Русь як феномен чеської культури. – Чиста політика. – 2006. – № 22. – 4берез. – С. 7) статті тощо.

Метою дослідження є ґрунтовний аналіз україномовних закарпатських видань «Свобода» і «Пчілка» на предмет виявлення в них засобів гумору і сатири, а також визначення ефективності використання останніх та їх функціонального спрямування.

Відповідно до мети сформульовано основні завдання:

- визначити основні підходи науковців до визначення понять «гумор» і «сатира», якими послуговуватимемося в роботі;
- розглянути специфіку втілення комічного в закарпатоукраїнській періодиці 1920 – 1930-их років, зважаючи на суспільно-політичне становище Закарпаття та феномен західноукраїнської преси;
- дослідити головні засоби вияву гумору і сатири в публіцистичних творах різної жанрової належності та з'ясувати специфіку їх використання в журналістській практиці на прикладі розглянутих видань;
- виокремити складники гумористично-сатиричних жанрів аналізованих часописів;
- визначити функції, які виконували гумор і сатира в закарпатських виданнях обраного періоду;
- виробити практичні рекомендації щодо використання засобів гумору і сатири для потреб сучасної журналістики, особливо для медійників-початківців.

Об'єктом наукової розвідки є гумор і сатира в закарпатській пресі.

Предмет дослідження – засоби гумору і сатири, репрезентовані на сторінках крайової преси в 1920 – 1930-их роках.

Виконуючи роботу, ми використовували такі методи дослідження: історичний (для з'ясування контексту епохи на Закарпатті в 20 – 30 рр. XX ст. і рівня розвитку крайової преси в ній); індукції (на підставі конкретних визначень понять «гумор» і «сатира» виявлено ці явища в аналізованих текстах); аналіз та синтез (виокремлено ознаки гумору й сатири та з'ясовано специфіку їх використання в журналістській практиці); метод жанрово-видового аналізу (з'ясовано особливості застосування гумористично-сатиричних жанрів у пресі минулих десятиліть); узагальнення (визначено функції гумору і сатири, вироблення практичних рекомендацій щодо використання засобів гумору й сатири для потреб сучасної журналістики).

Наукова новизна роботи полягає в аналізі нового емпіричного матеріалу, який досі не був предметом досліджень за нашою темою.

Практичне значення роботи полягає у використанні її як матеріалу для подальшого дослідження специфіки використання гумору і сатири в закарпатській пресі 1920 – 1930-их років, а також розвідка корисна для журналістів-практиків, котрі у своїй творчій діяльності пріоритетно послуговуються гумористично-сатиричними засобами для підсилення виступу в пресі. Крім того, результати магістерської роботи можна використати й під час викладання дисциплін з історії журналістики, теорії і методики журналістської творчості, мови засобів масової інформації тощо, які пов'язані

із застосуванням арсеналу гумористично-сатиричних засобів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення роботи були апробовані в доповідях і виступах на науково-практичних конференціях і семінарах за участі студентів-магістрантів відділення журналістики, а також на науково-практичній конференції студентів та аспірантів філологічного факультету (Ужгород, 20.04.2017) у доповіді: «Палітра гумористично-сатиричних жанрів у закарпатській пресі 20 – 30-х років ХХ ст. (на прикладі газети «Свобода»)» Секція 4. Соціальна комунікація. 4.1. «Теорія і практика журналістики».

Публікації. Окремі аспекти дослідження викладено в таких наукових статтях:

1. Гараздій М. Гумористично-сатиричні жанри на шпальтах газети «Свобода» 1920 – 1930-их років / Гараздій Мирослава // Українські студентські медіа: історія становлення та проблеми функціонування в сучасних умовах: [матеріали Всеукраїнської наукової інтернетконференції (31 березня 2017 р.)] / наук. ред. В. О. Гандзюк. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2017. – С. 11-19.

2. Гараздій М. Виразальні засоби в гумористично-сатиричних жанрах преси минулого / Гараздій М. Б. // Сучасні медіакомунікації: прикладний аспект: [збірник матеріалів інтернет-конференції] / за заг. ред. С. В. Безчотнікової. – Маріуполь, 2017. – С. 39-43.

3. Гараздій М. Жанри сатири і гумору в закарпатській пресі минулого: жанровий і функціональний аспекти (на прикладі газети «Свобода») / Мирослава Гараздій // Збірник наукових праць студентів. Серія: журналістика. Випуск 10. – Ужгород. Видавництво: Рекламне агентство «Ідея». – С. 17-24.

Структура роботи. Зважаючи на специфіку теми, мету й завдання дослідження, використано класичну схему побудови магістерської розвідки. Остання складається зі вступу, трьох розділів, два з яких із підрозділами, висновків, списку літератури (114 позицій), додатків і загалом налічує 150 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, з'ясовано ступінь її дослідження в науковій літературі, зазначено мету, завдання магістерської роботи, висвітлено методологічні критерії, на яких базується дослідження.

У першому розділі – «Гумор і сатира в контексті розвитку періодики Закарпаття 1920 – 1930-их років» – охарактеризовано специфіку, диференціацію гумору й сатири як основних засобів вияву комічного й з'ясовано відповідний історичний контекст.

У підрозділі 1.1. – «Наукова інтерпретація гумору й сатири як основних засобів вияву комічного» – докладно розглянуто наукові підходи щодо інтерпретації гумору й сатири. Саме останні виступають як два потужні засоби, що виявляють комічне ставлення до дійсності. Комічне відіграє вагомий роль у контексті сміхової культури, однак не слід не забувати, що смішне й комічне – явища, які не варто ототожнювати, оскільки комічне завжди смішне,

однак не все смішне може мати комічний ефект.

Притому різноманітні класифікації науковців чітко вказують: гумор надає оцінку окремим аспектам соціальної дійсності (не заперечує їх, на відміну від сатири), виявляється в глузуванні, яке, однак, перекривається доброзичливим, оптимістичним світосприйняттям, адже йдеться не про демонстрування поганого, а швидше про способи й необхідність покращення ситуації.

Сатира ж спрямована на героїв чи дії, для яких удосконалення не ефективне: слід розпочинати тотальне оновлення, цілковите перезавантаження свідомості, кардинальну зміну векторів суспільного руху. Саме тому для показу нищості й аморальності майстри сатиричного слова змушені вдаватися до уявності, різкості в твердженнях, гнівного висміювання, заперечення об'єкта, гіперболізації, критики, загострення. Сатира найчастіше виявляється у формах гротеску, карикатури, іронії та сарказму.

Своєю чергою, потужний вияв гумору й сатири спостерігається у текстах із підгрупи гумористично-сатиричних журналістських жанрів. Серед основних варто виокремити насамперед фейлетон та памфлет. Однак їх часто доповнюють інші стійкі формотвори: анекдоти, байки, гуморески тощо. Водночас елементи гумору та сатири притаманні й інформаційним та аналітичним матеріалам, що простежується на всіх рівнях мови (фонетичному, лексико-фразеологічному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному тощо).

У підрозділі 1.2. – «Специфіка втілення комічного в закарпатській періодичній пресі 1920 – 1930-их років у зв'язку із суспільно-політичним становищем краю та феноменом західноукраїнської преси» – оглянуто суспільно-політичну ситуацію, що склалася в Підкарпатській Русі в 1920 – 1930-их роках, а також окреслено феномен закарпатської преси як вагомий складник західноукраїнської періодики. Такий підхід дає змогу предметніше, ґрунтовніше з'ясувати функціональне призначення відповідних матеріалів, які з'являлися на шпальтах тогочасної періодики.

Особливу увагу слід звернути на те, що тогочасні суспільно-політичні реалії краю за Карпатами диктували значною мірою інші країни. Зокрема, Австро-Угорщина, а після її розпаду – Чехословаччина. Остання спочатку давала надію на автономію, однак настрої змінилися доволі швидко: реформи в різних сферах призвели до економічної, медичної, освітньої нестабільності, що виливалося в численні революційні виступи. А після розпаду Чехословаччини з'явилася змога активніше заявити про автономію краю – нею й стало проголошення Карпатської України. Усе ж, попри труднощі, закарпатська преса 1920– 1930-их років успішно розвивалася й у контексті західноукраїнської стала справжнім феноменом – з огляду на національно-патріотичне спрямування, кількість, якість і географію видань, добір авторів, особливо публіцистів із самобутнім гумористично-сатиричним баченням дійсності. Так, матеріали у відповідних жанрах і формах чітко й самобутньо відображали настрої соціуму, висміювали негативні явища дійсності. Це підтверджує й діяльність таких видань, як газета «Свобода» і журнал «Ічлілка».

У другому розділі магістерської роботи – «Особливості вияву гумору й

сатири в журналістських текстах видань «Свобода» та «Пчілка» – проаналізовано засоби, які творять гумор та сатиру в розглянутих часописах.

У підрозділі 2.1. – «Засоби творення гумору в публіцистичних творах різної жанрової належності» – з'ясовано специфіку актуалізації гумору, а також кількісний вива порівняно із сатирою. Остання превалує в газеті «Свобода», а ось у журналі «Пчілці» вищезазначені засоби вияву комічного паритетні у квантитативному аспекті. Водночас така диспропорція на користь сатири в суспільно-політичному часописі виправдана, оскільки зріз соціально-політичних реалій 1920 – 1930-их рр. диктував потребу саме в сатиричному осмисленні дійсності (зважаючи на хід реформ, які призводили до криз у різних сферах, численні мітинги за соціальні права, урешті беручи до уваги весь непростий період між двома світовими війнами). Отож публіцистам було не до гумору. Основним завданням тодішніх видань ставали критика, засудження дій влади, конкретних осіб, які обіймали високі посади та впливали на розвиток краю. Натомість розрахована в'основному на дітей та молодь, «Пчілка» характеризувалася «м'якшим» гумором, а сатира в цьому журналі не набувала такого значного розмаху в плані гострої й дошкульної критики, гніву, викривальності й уїдливості.

Слід зазначити, що гумор у газеті та журналі має свою специфіку. У першому з названих видань відповідний вияв комічного найчастіше базувався на створенні чи відтворенні ситуації, а також завдяки використанню каламбуру, порівняння, прикладки, звернення до народної творчості (головно – приказка), цитування. У другому зі згаданих часописів також автори в основному вдавалися до формування гумору на основі ситуації, далі помітними засобами є порівняння, фразеологізм, метонімія, афоризм. Притому варто наголосити, що у «Свободі» гумор часто характеризувався іронічним підтекстом, а у «Пчілці» мова про «м'якший» гумор, переважно без викривального ефекту. Розглянемо найяскравіші вияви:

• «Свято відкрив якийсь там кичивший учитель, не пам'ятаю чи то був Кочерган чи Коцбан, а може і Лопата» («Свояк». Ювілейне торжество мукачівської держ. уч. семінарії. – Свобода. – 1930. – Ч. 32. – 7 серп. – С. 2.).

• «Одні швейцарський купець оголосив в газетах, що дасть 5 франків (коло 90 Кч) тому, хто принесе йому найбільше яблуко. Після цього мав би 15 мильових найкрасніших вибраних яблук и заплатив повнью 5 франків тому, котрого яблуко було найбільше» ([Б. а.] О найбільше яблуко. – Пчілка. – 1925. – Ч. 1-2. – вер.-жовт. – С. 32).

Як бачимо, у першому випадку автор, удаючи, що забув прізвище, прагнув висловити невдоволення виступом людини, котра говорила «язичем», не мала достатнього авторитету, притому сама не розуміла суті бесіди. Тобто в цьому випадку гумор постає через висміювання негативних аспектів акції, однак у доброзичливій формі, без видимого іронічного ефекту, однак із неприхованим смішним началом. У другому прикладі немає іронічного відтінку, а гумор має розважальне навантаження.

Свою роль відігравали й заголовки з гумористичним акцентом (що більше

притаманно «Свободі»), а також відповідні псевдоніми й криптоніми. Рубрики до публікацій з елементами гумору здебільшого характеризувалися нейтральністю, однак якби й ці архітектонічні складники були гумористичними, це посилювало б виступ у пресі, привертало увагу аудиторії до таких текстів. Відрадно: на сторінках аналізованих видань 1920 – 1930-их років популяризували й творчість відомих українських та, зокрема, закарпатських письменників.

Стосовно жанрового аспекту, то у «Свободі» найчастіше зразки гумору трапляються в замітках, меншою мірою – у репортажах, кореспонденціях, статтях, казках. У «Пчілці» – в оповіданнях, а також замітках, в ігрових жанрових формах (загадка, гра, скоромовка тощо), казках, віршованих текстах (вірші й коломийки), кореспонденціях, щоденниках, творах драматургії.

У підрозділі 2.2. – «Елементи іронії в медіатекстах аналізованих видань» – розглянуто засоби, завдяки яким твориться іронія як складник сатиричного осмислення дійсності. У «Свободі» це переважно метафора, меншою мірою – мімесис, фразеологізм та епітет. Траплялися також гіпербола, літога, метонімія, алегорія, персоніфікація, перифраз, порівняння, антитеза, каламбур, оксюморон, малопропізм, лексеми зі зневажливою, лайливою конотаціями, розмовним забарвленням; застарілі слова, неологізми, приказка, ремінісценція, цитування (лексико-фразеологічний рівень); суфікси (найчастіше зневаги) на словотвірному, займенники (теж зі значенням висміювання, критики, зневаги на кшталт «якийсь») і вигуки (що теж виражали невдоволення) на морфологічному, прикладки на синтаксичному; на фонетичному (фонетичні видозміни як засіб поглиблення зневажливого відтінку); ситуативна іронія тощо.

У «Пчілці» найчастіше траплялися ситуативна іронія, та власне іронія, виражена порівнянням, метафорою; меншою мірою – фразеологізмом, епітетом та іноді мімесисом, грою слів, гіперболою, оксюморonom, алегорією, неологізмом, розмовною, обсценною лексикою, на рівні суфікса, приказки. Наприклад:

• «Минулого року втік до Росії А. Туга, комуніст. Тікав від тюрми, на яку заслужив через напад на нар. соціалістичну будову в Козліні. Нині вернувся з Росії з тим, що скорше піде до тюрми, ніж жити йому в більшовійській «раю» ([Б. а.]. Втік із совітського «раю». – Свобода. – 1932. – Ч. 35. – 3 лист. – С. 2);

• «Аби не виходити з рамок наших гумористики, сучасноф безумно, підпису отовдани так: Попеже масло – Остапа Вишию, Марка Бараболю, то в порядку геометричностей протресіть – Петро Кауун (приймаючи пбд увагу як що не зрост самого гумору, то принаймь наших гумористів). Отже-ж заголовок масло, підпис такоже масло. Тепер залишається найлегше и найпростійше: заповнити простір між заголовком и підписом, до чого и приступаю» (Чирський М. Из циклу «Театральна Одисея» / Микола Чирський. – Пчілка. – 1929. – Ч. 6. – лют. – С. 160).

У першому випадку іронія в заголовку, виражена метафорою, одночасно є мімесисом; у другому подано ситуативну іронію, підсилену метафорою,

обігруванням фактів, ситуацій. Крім того, останній приклад є зразком, коли в одному фрагменті поєднуються гумористичні та сатиричні елементи (гумор у наведеному випадку досягається літотою), що іноді також траплялося на сторінках аналізованих видань.

Загалом засоби творення іронії у «Свободі» найбільше простежуються в статтях, замітках, рідше – у кореспонденціях. Щодо «Пчілки», то найчастіше – в оповіданнях та драматичних творах, меншою мірою – у казках, статтях, листах, віршах, іноді – у замітках, кореспонденціях, етюдах.

У підрозділі 2.3. – «Відображення сарказму, гротеску та карикатури в публікаціях 20 – 30-их років ХХ століття» – проаналізовано засоби вияву сарказму (вищого ступеня іронії). Скажімо, у газеті «Свобода» він є помітним щонайменше в кожному п'ятому з проаналізованих фрагментів. Найпопулярнішим засобом формування сарказму є метафора, як і щодо іронії. Іншу частину формують епітет, порівняння та розмовні лексеми; рідко (однак це не применшує їх смислового навантаження й сатиричного звучання) трапляються метонімія, мімесис, оксюморон, перифраз, алегорія, персоніфікація, гіпербола, літота, неологізм, застарілі слова, зневажливі, лайливі, вульгарні, а також фразеологізм, крилатий вислів, приказка, цитата, прикладка, риторичне запитання, вигук та ситуація.

Майже схожий розподіл і у «Пчілці». Найчастіше сарказм творить також метафора, значно рідше – розмовні одиниці, порівняння, епітет, перифраз, фамільярна, лайлива, зневажлива лексика, прикладка та ситуація.

Наведемо деякі з найяскравіших зразків:

• «Під статтю написано псевдонім «Русин». Ясно річ, що той діявачини не написав Русин, або такого безчелювого денунціатора не мають собі в редакторі і лише найзасорілішими капапами» (ІБ. а.) Причнина: – Свобода. – 1930. – Ч. 3. – 16 січ. – С. 1).

• «З повним зрозумінням і глибиною він передав постать людини, що розуміє безпосередньо правду, не погрузла в багні шовіністичних практичних тенешей, хоч що постать її виявля аватарка песса тизим ідіотизм» (С. Д. Наші артефакти в карикатурі. – Пчілка. – 1932. – Ч. 10. – черв. – С. 300).

В останньому із запропонованих фрагментів метафору «погрузла в багні» посилює зневажливе «гешефт» (приватна спекуляція) та лайливе «ідіот». А в першому метафори «блюванина», «денунціатор», підкріплені застарілим і зневажливим словом «кацап», що є зневажливою назвою росіянина, із відповідними епітетами, мають особливу сатиричну спрямованість.

Водночас слід зауважити, що, з одного боку, автори «Свободи» намагалися якомога точніше, наочніше висвітлити тогочасну дійсність, тому вдавалися до асоціативних ознак, які приписували явищам. Безперечно, така мета виправдана з огляду на висловлений протест проти нестерпного життя, антиукраїнських поглядів, та водночас згадані метафори були доволі однотипними: із наданням особам, організаціям чи пресі характеристик звірів або ж тільки негативного значення («мукнути», «гавкун», «блюванина» тощо). До того ж іноді такі виступи були на межі сприйняття в контексті етики.

Використання лексики з відповідною семантикою демонструє далеко не найвищий рівень культури спілкування. А саме його повинна пропагувати газета. Утім частково цей підхід можна виправдати, адже характер, зміст публікацій дають підстави твердити: журналісти в зазначений спосіб намагалися не принизити ідеологічних опонентів, а привертати увагу до проблем національно-політичного, соціально-економічного спрямувань. Тим більше, що більшість, скажімо, сарказмичних метафор є унікальним виявом авторського «я» та витримують допустимі рамки критики й уїдливісті.

Стосовно сарказму крізь призму жанрового наповнення, то в кількісному зрізі у «Свободі» превалює стаття, меншою мірою – кореспонденція та замітка, ще рідше – лист і вірш. Щодо жанрової специфіки «Пчілки», то віднайдені зразки сарказму найчастіше трапляються в статті, а також у щоденнику, іноді – у творах драматичного характеру та в оповіданнях.

Особливою енергетикою у «Свободі» та «Пчілці» наповнені й карикатура, а у «Свободі» ще при змалюванні дійсності є дісвим гротеск. Цей сатиричний прийом створюється за допомогою перебільшення ознак чи властивостей явища або дії, однак від звичайної гіперболи вирізняється фантастичністю в сприйнятті, розумінням нерéalності зображеного. До того ж у гротеску можуть поєднуватися зовсім протилежні поняття: комічне й трагічне, реальне й вигадане, гарне й потворне тощо. Засоби, які творять гротеск, по суті, перегуюються з тими, що формують іронію чи сарказм. Наприклад, оказіональний перифраз, епітети й фразеологізм:

• «...ширяться нові мати, які представляють нам ті самозванні опікуни в ружовім віді, обцяють нам гори й долини, ще й на вербі зручки...» (Волошин А. Свято 15. Роківин прилучення Підк. Руси до ЧСЛ. Республіки / А. Волошин. – Свобода. – 1934. – Ч. 18. – 10 трав. – С. 2).

За функціональним вектором в обох виданнях гумор та сатира мали поліваріативне значення. У першому випадку мова про пізнавальне, дидактичне, розважальне навантаження, в іншому – критичне, уїдливе, засуджувальне, висміювальне. Загалом гумор і сатира виконують естетичну, дидактичну, викривальну, соціальну, державотворчу функції, а репрезентовані зразки посилюють публіцистичні виступи, додають їм мовностилістичного багатства, увиразнюють жанрову спрямованість.

У розділі 3 – «Актуалізація гумористично-сатиричних жанрів у часописах «Свобода» та «Пчілка» – розглянуто підгрупу гумористично-сатиричних жанрів, завдяки яким удасться створити чіткий концепт стосовно висвітлення важливих поглядів на ті чи інші аспекти суспільної дійсності, донести нові думки, запропонувати ефективні способи вирішення злободенних проблем, здійснювати результативніший вплив на аудиторію. Матеріали видань попередніх десятиліть не лише відображали дух епохи, а й демонстрували вагомі зрізи творення якісної журналістики, чим може скористатися й сучасна періодика.

Стосовно «Свободи», то майже паритетні за кількістю гумористично-сатиричних публікацій фейлетон та анекдот; меншою мірою трапляються гумористично-сатиричні вірші і співомовки, ще рідше – памфлет та гумореска.

У «Пчілці» зі значним відривом превалює анекдот; помітними є байка, гумористично-сатиричний вірш; трапляються й скоромовки, гуморески, фейлетони.

У цілому анекдоти, які продукували тогочасні видання, у добродушному тоні висміюють окремі негативні явища суспільства, створюють інтригу в розвитку доволі лаконічного сюжету, мають смішну й неочікувану кінцівку, є емоційними та виразними. Виконують функції інформування, виховання, розважання аудиторії тощо. І зважаючи на те, що їх уміщували постійно, то вони мали популярність в аудиторії. Помітним є й широкий тематичний арсенал названих гумористично-сатиричних публікацій.

У тогочасних українських часописах популярною була рубрика «Малий фейлетон», під якою вміщували публікації, що мали цілком самостійний для видання характер та часто поставали саме в жанрі фейлетону. Сказане стосується, зокрема, газети «Свобода». Відповідні жанрові форми порушували як суспільно-політичні, так і мовні, культурно-освітні проблеми. При цьому спостерігаємо в усіх публікаціях широкий арсенал гумористично-сатиричних засобів, які допомагали вдаліше, із більшим струменем гостроти, дотепності, критики продемонструвати картину тогочасної дійсності. У журналі «Пчілка» фейлетон траплявся вкрай рідко, та й був не таким помітним, як у «Свободі». Водночас слід наголосити, що у виданнях 1920 – 1930-их років публікації не завжди мали чіткі жанрові ознаки. Сказане стосується й матеріалів, які були на межі фейлетону й статті, памфлету й статті, фейлетону й оповідання тощо.

Крім того, потужним сатиричним струменем був наповнений і памфлет. У текстах цього жанру автори не просто гостро висвітлювали негативні факти, а й шукали їх глибокий суспільний смисл, виконуючи соціальну та викривальну функції, пов'язані з рішучою критикою особливо небезпечних явищ дійсності. При цьому слід додати: особливо гостре й уїдливе звучання окремих таких публікацій не свідчить про те, що часопис виступав проти тієї чи іншої нації, а засуджує окремих (найгірших) її представників, котрі зазіхали на права, мову, культуру рідного народу. Аналіз ряду матеріалів, які друкувалися в газеті «Свобода» про росіян, угорців, євреїв, дає підстави переконатися у вищесказаному.

По-своєму дотепні в аналізованих виданнях гуморески, байки, гумористично-сатиричні вірші, співомовки, скоромовки, які характеризуються лаконічністю, влучними діалогічними репліками, толерантністю в підборі предмета жартів, намаганням розважити читача в дусі доброзичливості, водночас викриваючи основні недоліки з життя та побуту місцевого населення того часу.

Вагому роль у творенні гумористично-сатиричних текстів відіграли відомі закарпатські та загальноукраїнські майстри слова (С. Руданський, Ю. Боршош-Кумяцький, Максим Сливка, С. Черкасенко, Л. Глібов, І. Невиська, Остап Вишня, Марко Барабола та інші), що додавало виданням більшої значущості.

ВИСНОВКИ

Аналіз низки наукових праць дає підстави вважати, що дослідники поняття «гумор» і «сатира» розглядають як основні вияви комічного. Розкриваючи недоліки соціальної дійсності, вищезазначені засоби допомагають висловити критичне ставлення до фактів, явищ, процесів, осіб, ґрунтуючись на засадах висміювання. При цьому «комічне» та «смішне» постають не як тотожні терміни. Зокрема, смішне не завжди може мати комічний ефект. Водночас комічне актуалізується в гуморі й сатирі як основних засобах для відображення реальної картини буття.

Більшість науковців поділяють думку, що гумор має форму певного глузування, яке, однак, наділене доброзичливою манерою подачі окремих недоліків соціальної дійсності, що переходить в оптимістичну площину, оскільки мета – не просто покритикувати, а натякнути на шляхи вдосконалення відповідної ситуації. Щодо сатири, то мова вже про кардинальну зміну небезпечних векторів соціуму, а це виявляється в уїдливому, різкому, гострому, гнівному висміюванні людських недоліків, негативних суспільних явищ. Сатиру становлять такі основні засоби її творення, як іронія (насмішка з прихованим смислом), сарказм (вищий ступінь іронії, що полягає в потужному гнівному, їдкому й викривальному ставленні до об'єкта комічного), гротеск (як значне перебільшення, контрастність), карикатура (спеціальна ілюстрація для змалювання негативних явищ та ознак). Важливо підкреслити й те, що межі іронії та сарказму доволі нечіткі, проте в нашій розвідці орієнтуємося на такі постулати: іронія характеризується двоплановістю, приховуванням, тобто при ній застосовують слова, що можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення; специфіка ж сарказму – у безкомпромісному, прямому тоні гостро критикувати небезпечні явища, події, осіб тощо (при цьому при сарказмі, зазвичай, удаються до лексем, які мають негативну конотацію).

Крім того, особливе місце в системі засобів гумору й сатири посідає відповідна підгрупа гумористично-сатиричних жанрів. До класичних із них у вітчизняній медіапрактиці належать фейлетон, памфлет, байка, гумореска, анекдот. Утім не всі з названих формотворів є суто журналістськими, однак усе ж залишаються помітними (особливо – анекдот) на сторінках періодики.

Водночас вияв гумору й сатири залежить від багатьох чинників. Особливо вагомим є історичний контекст, дух епохи, який тонко відчувають публіцисти, журналісти, письменники. Сказане стосується й періоду існування Підкарпатської Русі, за якого комічне знаходило відображення на сторінках закарпатських видань «Свобода» та «Пчілка», а також у контексті загальноновизнаного феномену західноукраїнської преси. Зрозуміло, що зміна політичного курсу, який залежав від різних держав, не міг не позначитися на розвитку періодики. Після розпаду Австро-Угорщини доля краю за Карпатами вирішувалася в лоні Чехословаччини. Попри обіцяну автономію, певні демократичні зміни, закарпатці не почувалися вільними. Верховинці прагнули державної незалежності в складі України, краші їх представники намагалися пробудити національну свідомість усього населення. У цих потугах вагому роль відігравала патріотично налаштована преса 1920 – 1930-их років, яка в

контексті західноукраїнської стала справжнім феноменом вітчизняної журналістики. По-перше, закарпатська преса разом із галицькою та буковинською працювали на одну національно-патріотичну ідею. По-друге, кількісно і якісно зростала. Крім того, за відсутності журналістів-професіоналів роль останніх брали на себе творчо обдаровані представники народної інтелігенції: священики, юристи, педагоги, інженери, підприємці, військові тощо. Виступаючи в періодиці, вони послуговувалися, зокрема, засобами гумору й сатири, відображаючи настрої соціуму, критикуючи негативні тенденції, висміюючи аморальність, нищівність окремих діячів. Сказане цілком підтверджує функціонування ужгородських часописів «Свобода» і «Пчілка».

На основі проаналізованого у згаданих часописах матеріалу (загалом це понад 1120 прикладів: майже 900 фрагментів – зразки гумору й сатири в різних жанрах журналістики; решта – тексти з підгрупи гумористично-сатиричних жанрів у газеті «Свобода» та журналі «Пчілка») є підстави зробити висновок: вищезазнані засоби вияву комічного були популярними і яскравими в кращих зразках тогочасної преси.

Дослідження дозволяє резюмувати, що гумор та сатира простежуються в різних жанрах друкованих медіа чи не на всіх рівнях мови, зокрема лексичному, фразеологічному, морфологічному, синтаксичному, фонетичному, із метою докладнішого аналізу, кращого уявлення, глибшого осмислення ситуації, порушення актуальних питань у житті тогочасного соціуму. Притому кожне з видань мало свою специфіку. Так, газета «Свобода» розставляла пріоритети на користь сатири, що зумовлено суспільно-політичним спрямуванням часопису і його основними завданнями – інформувати, критично осмислювати, відстоювати свої інтереси в полеміці з ідеологічними опонентами, впливати на розв'язання головних питань краю з Карпатами. А ось у «Пчілці» як журналі, призначеному для виховання й навчання дітей та молоді в дусі добра, патріотизму, поваги до природи, для популяризації наукових надбань, скарбів народної творчості, практично однаковою мірою автори віддавали перевагу гумору й сатири.

Досвід виходу «Свободи» та «Пчілки» свідчить: найчастіше головним засобом вираження гумору в публіцистичних текстах є відтворення тих чи інших життєвих ситуацій із відтінком комічного. Водночас якщо гумор у газеті часто характеризувався іронічним підтекстом, то у «Пчілці» превалювало доброзичливе ставлення до об'єктів зображення, що продиктовано орієнтацією на відповідний віковий сегмент аудиторії. Також доволі часто в часописах автори послуговувалися художніми засобами творення комічного. Серед них особливо поширеними є такий троп, як порівняння, а також стилістичний прийом у вигляді каламбуру (останній переважно у «Свободі»), синтаксичний – прикладка. Гумор творить і лексичне багатство мови, а саме фразеологізми, рідше – метонімія, гіпербола, афоризм, приказка (характерно для «Пчілки»).

У жанровому розрізі гумористичні фрагменти знаходять відображення здебільшого в замітках (у газеті) та в оповіданнях (у журналі). Мали місце в обох часописах і кореспонденція, казка, а ще стаття (у «Свободі»), ігрові жанрові форми (загадки, ребуси), вірші, шоденники, драма тощо (у «Пчілці»).

Свою вагому роль відіграла в проаналізованих виданнях і сатира. Насамперед – завдяки потужному висміюванню, критиці негативних аспектів соціальної картини дійсності відповідного періоду, непримиренному ставленню до антинародних настроїв. Особливо в текстах превалює іронія. Помітним є й сарказм. Рідше, але автори послуговувалися й гротеском (у «Свободі»), карикатурою. Найчастіше при творенні іронії в газеті та журналі публіцисти вдавалися до лексико-фразеологічного багатства мови, а саме метафор, епітетів і фразеологізмів. Крім того, у «Свободі» доволі активно застосовували мімесис, у «Пчілці» – порівняння (у газеті кількісні показники порівняння значно менші), ситуативну іронію. Меншою мірою, але так само дієвими з погляду психологічного впливу на аудиторію були алегорія, каламбур, оксюморон, гіпербола, неологізм, обсценна лексика, слова зі зневажливим та розмовним забарвленням (лексичний рівень), приказки (фразеологічний), використання суфіксів (словотвірний), що надавали зневажливого відтінку об'єктам висміювання. Водночас «Свобода» значно ширше використовувала спектр мовних засобів: літоту, метонімію, персоніфікацію, перифраз, антитезу, малопропізм, застарілі слова, ремінісценцію, цитування. Додавали іронічності й займенники, вигуки, фонетичні видозміни тощо. Усі вищеперераховані засоби вживалися у «Свободі» на рівні заголовків, здебільшого в жанрах статті, замітки, рідше – кореспонденції, а у «Пчілці» – в оповіданні, драматичних творах, менше – у казці, статті, листі, вірші, замітці, еподі, кореспонденції. Мета – розкритикувати, висміяти, влучніше передати невдоволення, посилити ефект зневажливості, контрасту, притому з одночасною реалізацією викривальної й дидактичної функцій.

Особливий сатиричний струмінь на сторінках тогочасної преси знаходимо завдяки використанню сарказму. У «Свободі» та «Пчілці» його найчастіше творила метафора. Доволі поширеними були розмовні лексеми. У газеті серед популярних засобів – ще епітет і порівняння; у журналі їх відсоток був значно меншим. Не часто, однак так само потужно виявлявся в обох виданнях перифраз; одиниці, що виходять за межі етикету й літературних норм (мова про лайливі слова, вульгаризми, фамільяризми тощо); ситуативний сарказм. Крім того, у «Свободі» ще мали місце при творенні сарказму метонімія, мімесис, оксюморон, алегорія, персоніфікація, гіпербола, літота, неологізм, застарілі слова, фразеологізми, крилаті вислови, приказки, цитати, прикладки, риторичні запитання, вигуки. Іноді елементи сарказму траплялися в заголовках (особливо це притаманно газеті).

У жанровому аспекті сарказм у «Свободі» та «Пчілці» найчастіше траплявся в статті. Крім того, у газеті мали місце й кореспонденції, замітки, меншою мірою – листи та вірші; у журналі – шоденника, рідше – драми та оповідання. Окремо інформативну, естетичну, виховну, розважальну функції видань допомагали реалізовувати й карикатура (в обох часописах) та гротеск (у «Свободі»).

Водночас варто наголосити, що, до прикладу, метафори, які творили сарказм на сторінках «Свободи», були доволі однотипними, а ще часто стояли на межі етикету. Проте форма такого гострого ставлення до об'єктів

висміювання викликана бажанням авторів якомога чіткіше й наочніше відобразити картину тогочасної дійсності, показати ставлення до певних особи чи явища. Так, особливо дошкульний сарказм був використаний при змалюванні окремих політичних опонентів чи ідеологічних систем.

Крім того, здійснений аналіз дав змогу відзначити, що віднайдені гумористично-сатиричні зразки різних жанрів (не беручи до уваги тексти з підгрупи гумористично-сатиричних жанрів) в обох виданнях траплялися під нейтральними рубриками. Скажімо, якби й ці архітектонічні елементи були наповнені комізмом, це б більше привертало увагу, налаштувало читача на відповідне сприйняття, а ще підсилювало відповідний гумористичний чи сатиричний струмінь при змалюванні різних явищ тогочасної дійсності.

Ще одна помітна тенденція для розглянутих видань – підписи до матеріалів різних жанрів. У «Свободі» та «Пчілці» вони іноді були підсилені псевдонімами й криптонімами з гумористичним ефектом. Важливим було й те, що видання популяризували творчість відомих закарпатських і загалом українських письменників та публіцистів, котрі активно послуговувалися засобами гумору й сатири (А. Волошина, В. Гренджу-Донського, І. Невницьку, С. Черкасенка та інших).

Якщо брати до уваги функціональний аспект, то в обох виданнях гумор і сатира характеризувалися поліваріативністю. У плані гумору слід відзначити пізнавальне, дидактичне, розважальне навантаження, а стосовно сатири – критичне, уїдливе, засуджувальне, висміювальне шляхом викриття негативних аспектів життя. Щоправда, гумору у «Свободі» властивий іронічний підтекст, а у «Пчілці» аналогічні виступи подано в доброзичливій манері. Стосовно сатири, то у «Свободі» вона мала потужніший вияв, гострішу спрямованість. Також порівняно з розглянутою газетою у вищезазначеному журналі відповідні засоби творення комічного сприяли повнішому описові героя, що пов'язано з тяжінням «Пчілки» до художньо-публіцистичних жанрів.

Окремо розглянуті гумористично-сатиричні жанри, репрезентовані на шпальтах «Свободи» та «Пчілки», свідчать про майстерність журналістів у критичному чи жартівливому осмисленні дійсності. Найчастіше на сторінках обох часописів трапляються анекдоти. Хоч вони й не суто журналістські жанри, та їх популярність (зокрема в кількісному плані) в аналізованих часописах дає підстави розглядати їх як один із вагомих пластів творення гумору й сатири в тогочасній пресі.

Крім того, у «Свободі» яскраво вираженими є фейлетони. Значно менше в часописах гуморесок та гумористично-сатиричних віршів, водночас із відсутнім гумористично-сатиричним забарвленням. Також у «Свободі» були помітними памфлети, співомовки, а в журналі – байки й скоромовки. Здебільшого тексти у вищеперахованих жанрах характеризуються лаконічністю, влучними діалогічними конструкціями, точними оцінками об'єкта змалювання. Такі матеріали виконували розважальну, дидактичну функцію, функцію критики. Особливим сатиричним струменем, без сумніву, були наповнені фейлетони та памфлети. У них автори вкладають до широкого арсеналу засобів чи не на всіх рівнях мови, що посилює гостроту,

викривальність та дошкульність виступів. Водночас варто наголосити, що не всі фейлетони, особливо опубліковані під популярною на той час рубрикою «Малий фейлетон», мали чіткі ознаки відповідного жанру. Утім їх роль у плані гумористично-сатиричного відображення соціальних явищ також була вагомою. До речі, рубрики до аналізованих медіаторів із підгрупи гумористично-сатиричних жанрів відповідали змісту публікацій, налаштували аудиторію на сприйняття таких текстів.

Слід також наголосити, що автори, котрі публікувалися у «Свободі» та «Пчілці», загалом творили доволі квалітативний пласт тогочасної публіцистики, зокрема гумористично-сатиричної. Своєю роль на шпальтах аналізованих видань відіграла й поява таких відомих українських і, зокрема, закарпатських письменників, як С. Руданський, Ю. Боршош-Кум'ятський, Максим Сливка, Л. Глібов, Остап Вишня, Марко Бараболя та інших.

На основі дослідження варто зазначити, що публікації, які містили гумор і сатиру, виконували естетичне, дидактичне, викривальне навантаження. Водночас сприяли реалізації державотворчої функції, адже впливали на аудиторію, окремі політичні процеси, явища, дії та причетних до них осіб.

Зважаючи на вищесказане, весь арсенал використаних у текстах гумористично-сатиричних засобів, є підґрунтя для висновку, що проаналізований матеріал постає яскравим зразком для сучасного покоління журналістів, публіцистів. Використання кращих практичних надбань із минулого дозволить збагатити виступи в сучасній пресі образністю, місцевим колоритом, особливим поглядом на дійсність. І хоч не всі фрагменти, розглянуті в розвідці, є досконалими (іноді окремі з них перебувають на межі етичного сприйняття, моралі), та це теж своєрідний урок, який дає привід для роздумів і нинішнім літописцям, хронікерам щодо адекватності змістового наповнення власних публікацій. Крім того, такі газетножурнальні тексти дозволяють краще зрозуміти минуле Закарпаття, зокрема глибше пізнати період 1920 – 1930-их років, а отже, і об'єктивніше подивитися на історію.

АНОТАЦІЯ

Гараздій М. Б. Засоби гумору і сатири у закарпатських виданнях 1920–1930-х років. – Рукопис.

Наукова робота на здобуття кваліфікації магістра зі спеціальності 061 – «Журналістика». – Ужгородський національний університет, кафедра журналістики. – Ужгород, 2018.

Магістерська робота є спробою дослідити засоби гумору і сатири, репрезентовані на сторінках закарпатських видань 1920 – 1930-их років. Проаналізовано публікації різної жанрової належності на предмет функціонування в них елементів гумору і сатири на різних рівнях мови, а також з'ясовано специфіку текстів із гумористично-сатиричної підгрупи жанрів.

Ключові слова: преса, Закарпаття, газета, журнал, жанр, гумор, сатира, фейлетон, памфлет.

SUMMARY

Myroslava Harazdii. Means of humor and satire in the Transcarpathian editions of the 1920 – 1930's. – The manuscript.

The scientific work for obtaining a Master degree in speciality 061-«Journalism». – Uzhhorod National University, Department of Journalism.– Uzhhorod, 2018.

Master's work is an attempt to explore the means of humor and satire, which are represented on the pages of the Transcarpathian editions of the 1920 – 1930's. The publications of various genre affiliations on the subject of functioning of elements of humor and satire at different levels of the language have been analyzed, as well as the peculiarity of the texts from the humorous and satirical subgroups of genres has been determined.

Key words: press, Transcarpathia, newspaper, magazine, genre, humor, satire, feuilleton, pamphlet.

Підписано до друку: 03.01.2018 р.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 0,9. Зам. № 2. Наклад 100 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. E-mail: hoverla@i.ua

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції –
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*